

MASKARADY. STUDIUM Z ZAKRESU KULTURY I OBYCZAJOWOŚCI MAGNACKIEJ OSIEMNASTEGO WIEKU (CZ. 2)¹

Masquerades: A Study in the Culture and Customs of the Eighteenth-Century Magnate Elite (Part II)

ANNA PENKAŁA-JASTRZĘBSKA

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-6386-8139> * anna.penkala-jastrzebska@uken.krakow.pl

Abstrakt: Artykuł podejmuje analizę fenomenu maskarad w Rzeczypospolitej XVIII wieku w kontekście badań historii kultury materialnej i zaznaczania ról w ramach funkcjonujących sieci społecznych, wskazując, że uczestnictwo w tego rodzaju zabawach w sposób znaczący wykraczało poza funkcję tylko i wyłącznie rozrywkową. Maskarady stanowiły istotny element funkcjonowania magnaterii w sieciach społecznych i towarzyskich, umożliwiając tymczasowe przyjęcie ról niezobowiązujących, akcentowanych ekstrawaganckim strojem i zachowaniem. Specyfika tych spotkań polegała na częściowym przełamywaniu konwencji społecznych i politycznych przy zachowaniu przyjętej w trakcie zabawy konwencji. Analiza zachowanych inwentarzy ruchomości potwierdza, że przygotowanie do zabaw wymagało specjalnie zamawianych strojów, co pozwala poznać materialny wymiar tego rodzaju praktyk. Badania pozwalają uchwycić maskarady jako przestrzeń, w której zabawa stawała się elementem elitarnej mody, co nadawało maskaradom specyficzną rolę w akcentowaniu pozycji społecznej uczestników.

Słowa kluczowe: magnateria, sieci społeczne, maskarady, XVIII wiek

Abstract: This article examines the phenomenon of masquerades in the eighteenth-century Polish – Lithuanian Commonwealth within the framework of research on material culture and the performance of social roles within existing social networks. It argues that participation in such entertainments extended far beyond a merely recreational function. Masquerades constituted an important element of magnate participation in social and convivial networks, enabling individuals to assume temporary and non-binding roles expressed through extravagant costume and behaviour. The distinctive character of these gatherings lay in their partial suspension of social and political conventions while remaining within the accepted framework of the masquerade itself. An analysis of surviving inventories of movable property confirms that participation in masquerades required specially commissioned costumes, shedding light on the material dimension of these practices. The study demonstrates that masquerades functioned as a space in which entertainment became an element of elite fashion, thereby playing a distinctive role in the expression and reinforcement of the participants' social status.

Keywords: magnate elite, social networks, masquerades, eighteenth century

¹ Badania przeprowadzone w ramach realizacji grantu badawczego nr rej. 2025/58/E/HS3/00106 sfinansowanego ze środków z Narodowego Centrum Nauki pt. Ordynacja ostrogska w rękach książąt Sanguszków. Konstrukcja sieci poparcia politycznego, relacji społecznych i magnackich wpływów w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVIII wieku.

1. Wprowadzenie

Fenomen organizacji maskarad w Rzeczypospolitej XVIII wieku należy analizować daleko szerzej, niż tylko wskazując nowe formy rozrywek, zabaw czy aktywności podejmowanych przez przedstawicieli rodzin magnackich². Udział w zabawach był elementem funkcjonowania magnaterii w sieciach społecznych i towarzyskich – stanowił ważny element integrujący i zarazem zespalaający tego rodzaju relacje. Jak zaznaczono już wcześniej, uczestnictwo w tego rodzaju spotkaniach wykraczało poza zwykłe utrzymanie więzi towarzyskich. Forma maskarad wyzwalała z ciasnych ram obyczajowych konwenansów, pozwalając traktować tę specyficzną formę rozrywki jako szansę na wejście w tymczasową, niezobowiązującą rolę, uwydatnianą ekstrawaganckim strojem i zachowaniem. Wszystko to było dopełniane przyjętym na daną okoliczność sposobem bycia, nierzadko przełamującym zwyczajowe zasady zależności politycznych i towarzyskich³. Dobór osób, z którymi się bawiono, decyzje o tym, z kim bywać, kogo zapraszać oraz czyje zaproszenie przyjąć, odzwierciedlały zarówno relacje towarzyskie, jak i strategie realizowane w ramach formalnej i nieformalnej sieci zależności. Założona konwencja zabawy każdorazowo określała zasady interakcji, zakres przyjmowanych ról – a co za tym idzie – także specyfikę ubioru uczestników, umożliwiając tym samym tymczasową zamianę ról społecznych oraz prowadzenie rozmów w sposób mniej formalny, wychodzący poza zwyczajowe konwenanse. Maskarady stanowiły więc równocześnie przestrzeń integracji społecznej i instrument nieoficjalnej polityki, zyskiwania sympatii, budowania ról towarzyskich i społecznych liderów.

2. Materiał i metody

Analiza zachowanych inwentarzy ruchomości podkreśla materialny wymiar analizowanych praktyk. Specjalnie zamawiane stroje, przebrania i precyzyjnie dobrane akcesoria dowodzą, jak istotną rolę przywiązywano do sfery kultury materialnej. Magnackie zabawy otwierały przestrzeń dla znacznie swobodniejszych form ekspresji indywidualnej. Dobór odpowiednich elementów garderoby pozwalał akcentować pozycję uczestników, stwarzając pozory zamiany ról w ramach sieci społecznych i politycznych. Dobór elementów stroju nie mógł być więc rzeczą przypadku – wymagał uprzedniego zaplanowania całej konwencji i zgromadzenia odpowiednich atrybutów. Spośród różnorodnych zabaw dworskich to właśnie maskarady wymagały odpowiedniego przygotowania i szczególnego ubioru⁴. Zapotrzebowanie to potwierdzają zachowane rejestry ruchomości. Chęć uczestnictwa w dworskich zabawach

² A. Penkała-Jastrzębska, *Maskarady. Studium z zakresu kultury i obyczajowości magnackiej osiemnastego wieku* (cz. I), „Saeculum Christianum”, 32/2025, nr 2, 162-174.

³ A. Belköt, *Karnawalizacja jako pojęcie ludyczne*, „Homo communicativus”, 2/2008, nr 4, s. 45-57; T. Castle, *Masquerade and Civilization: The Carnavalesque in Eighteenth-Century English Culture and Fiction*, Stanford University Press, Stanford 1986; E.V. Anisimov, *The Question of Women in Power in the Eighteenth Century*, w: *Word and Image in Russian History: Essays in Honor of Gary Marker*, red. M. di Salvo, D.H. Kaiser, V.A. Kivelson, Academic Studies Press, Boston 2015, s. 191-205; U.C. Ewert, J. Hirschbiegel, *Nur Verschwendung? Zur sozialen Funktion der demonstrativen Zurschaustellung höfischen Güterverbrauchs*, w: *Luxus und Integration. Materielle Hofkultur Westeuropas vom 12. bis 18. Jahrhundert*, red. W. Paravicini, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Munich 2010, s. 105-121; B. Rosasco, *Masquerade and Enigma at the Court of Louis XIV*, „Art Journal”, 48/1989, nr 2, s. 144-149.

⁴ Obszernie o tym problemie: C. Craft-Fairchild, *Masquerade and Gender: Disguise and Female Identity in Eighteenth-Century Fictions by Women*, Penn State University Press, Pennsylvania 1993.

sprawiła, że w osiemnastowiecznych majątkach zaczęto gromadzić odzież zamawianą przez magnaterię specjalnie na tego rodzaju uroczystości. Oprócz klasycznych, codziennych elementów stroju, w inwentarzach majątności ujmowano bowiem różnorakie przebrania, z których korzystano w trakcie dworskich zabaw. Badania oparto na zachowanych inwentarzach magnackich ruchomości, selekcionując spośród zachowanych wpisów te, które poświadczały całe stroje (lub ich pojedyncze elementy) przeznaczone na maskarady. Przedmioty te nazywano zwykle „maszkaradnymi” lub „na maskary”. Okazjonalnie posługiwano się terminem „maszki” lub maski – zazwyczaj określając w ten sposób pojedyncze elementy ubioru dopełniające cały strój. Niektóre elementy garderoby – jak choćby suknie – nie odbiegały specjalnie krojem od tych noszonych na co dzień. Chcąc wyróżnić ich szczególne zastosowanie, dopisywano więc, że są to elementy „maszkaradne”, sygnalizując tym samym ich szczególne przeznaczenie. Trzeba zaznaczyć, że przedmioty przeznaczone na maskarady wzmiankowane są w inwentarzach w sposób bardzo przypadkowy – niektóre rejestry ujmowały je przy porządkowym zestawianiu wszystkiego, co znajdowało się w majątku. Inne umiejscawiały je pomiędzy różnymi innymi elementami garderoby. W przypadku wielu zachowanych inwentarzy magnackiej odzieży elementy te w ogóle nie były wzmiankowane. W efekcie poszukiwanie i zestawienie różnorodnych informacji dotyczących tych elementów magnackiej kultury materialnej stanowi długi i żmudny proces oparty na przeszukiwaniu zachowanych inwentarzy mienia.

3. Stroje na maskarady – specyfika, rodzaje, funkcje

Najciekawszym elementem zachowanych wykazów pozostają – stosunkowo rzadko uchwytnie w źródłach – pełne opisy posiadanych przebrań i strojów „na maskary”⁵. Tego rodzaju informacje pojawiły się choćby w wykazie majątności wojewodzianki podolskiej Petroneli Antoniny Rzewuskiej (zm. 1806). W rejestrze wspomniano o posiadanym przez nią przebraniu ogrodniczką, w poczet którego wchodziły „maski ogrodnicze kitajkowe, zielone, to jest z kompanami złotymi, gorset kompanami złotymi szamerowany⁶, fartuch gazowy z blondyną złotą, bluzgier⁷ z zielonych wstążek, kokarda i na szyi koloratka⁸, wstążka z kwiatkami

⁵ Przebrania wykorzystywane w Rzeczypospolitej były mniej różnorodne niż te zakładane na maskarady przez arystokrację europejską. W Zachodniej Europie lubowano się w strojach tematycznych, a dostępne w sprzedaży dawały znacznie większą różnorodność opcji w zakresie kostiumu. Szczególnie popularne były stroje dające namiastkę egzotyki – jak kostiumy sultana czy rdzennych mieszkańców Ameryki, stroje wzorowane na ubiorze kleru, kostiumy pozwalające odtwarzać postacie mitologiczne (jak greccy bogowie) oraz historyczne (dawni królowie), a także wykorzystujące wzorce zaczerpnięte z komedii dell'arte (Arlekin, Pierrot, Pulcinella/Poliszynel). Szerzej o popularnych w Europie kostiumach wykorzystywanych w trakcie maskarad M. Kobza, *The Habit of Habits: Material Culture and the Eighteenth-Century London Masquerade*, „Studies in Eighteenth-Century Culture”, 50/2021, s. 279; o genezie popularności określonych form kostiumów, szczególnie z komedii dell'arte S. Mamone, A.M. Testaverde, *Court Culture and Pageantry of the 'Spanish Nation' in Florence*, „Bulletin of Spanish Visual Studies”, 3/2019, nr 2, s. 255-266. W rejestrach inwentarzy magnackich tak rozbudowanych strojów nie odnotowywano, choć przy różnych okazjach sięgano do wzorców antycznych, zob. B. Judkowiak, *Uwagi nad teatrem i teatromanią w życiu dworów magnackich czasów saskich*, w: *Dwory magnackie w XVIII wieku*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Ročko, DiG, Warszawa 2005, s. 99-110.

⁶ Szamerować – obszywać.

⁷ Bluzgier – rodzaj kołnierza w stroju kobiecym zakładanego na szyję.

⁸ Koloratka – forma kołnierzyka wykonanego z cienkiego płótna ozdobionego koronką lub haftem.

różowymi i koszyk z owocami”⁹. Do strojów dokupowano też różne akcesoria, mające nadać kreacji realizmu. Stąd też w wykazach odnaleźć można „frukta robione różne do mask” czy „bukiety włoskie do mask”¹⁰. Pokazna kolekcja kompletnych strojów karnawałowych znajdowała się też w rezydencji Radziwiłłów w Białej. W wykazie majątności z dworu z 1754 roku ujęto stój Żyda „z fartuchem”, a także inne przebrania balowe z elementami odzieży tureckiej, holenderskiej oraz niemieckiej¹¹. Od początku lat czterdziestych do Białej sprowadzano różne elementy garderoby karnawałowej, mając na względzie przede wszystkim potrzeby i gust Hieronima Floriana Radziwiłła. Na koszt jego matki – kanclerzyny litewskiej Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej zamawiano dla niego różne ekstrawaganckie ubiory. Wszystko pomieścić miał okazały sepet „na suknie maszkaradne”, który kosztował jego matkę czternaście złotych polskich¹². Wydatki ponoszone na suknie „maszkaradne” uzupełniał puder i inne kosmetyki mające służyć do odpowiedniego ustylizowania magnata¹³. W efekcie w rejestrze majątkowym rzeczy należących do Hieronima Floriana, spisany w 1760 roku, wzmiankowano już całą kolekcję odzieży „maszkaradnej”. W spisie wykazane zostały zarówno całe przebrania, wykorzystywane podczas zabaw i balów, jak i pojedyncze elementy, które zachowały się ze zdekompletowanych już strojów. Wiele elementów wykorzystywano i deponowano przez lata, o czym świadczy fakt, że w wykazie rzeczy Hieronima Floriana wspomniany został nawet „maszkaradny strój wydrzany”¹⁴, należący niegdyś do jego ojca – kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła (zm. 1719). Na liczące sobie ponad czterdzieści lat przebranie składała się „czapka wydrzana do masek”, którą uzupełniała pasująca do niej „szuba, buty i rękawice stare wydrzane”¹⁵. Osobno zinwentaryzowano elementy nowsze, w tym balowy strój niemiecki, na który składały się „kamizelka i spodnie niemieckiej materii bogate, z kwiatami srebrnymi, barchanem podszyte”¹⁶. Do dyspozycji Radziwiłła pozostawał też ubiór holenderski, wykonany z „grodeturu”¹⁷ mienionego w kostkę, to jest kamizelka, spodnie i kapelusz¹⁸. W wykazie radziwiłłowskich przebrań znalazł się też ciekawy „strój arlekiński sukienny”, w poczet którego wchodziły „kamizelka, bruszlak” z galonem złotym” oraz „spodnie bez galonu”²⁰.

Oprócz całych, z rozmysłem skomponowanych, kolorystycznie i tematycznie dobranych przebrań, w rejestrach wspominano też pojedyncze elementy odzieży, z których dopiero

⁹ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie [dalej CPAH Lwów], fond 181, op. 2, spr. 372, k. 6v.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej AGAD], AR [dalej Archiwum Radziwiłłów], dz. XXVI, rkps 429, s. 1.

¹² AGAD, AR, dz. XXIX, rkps 29, s. 30.

¹³ Ibidem, s. 82; co ciekawe, w żadnym z wpisów nie pojawił się puder dla samej kanclerzyny. Wszystkie zakupione partie były wysyłane lub zamawiane dla innych osób.

¹⁴ Wydrzany – wykonany ze skóry wydry. Szerzej o zastosowaniu tego rodzaju futer H. Dudała, *Testamenty oraz pośmiertne spisy mienia jako źródła do badań nad kulturą materialną i umysłową duchowieństwa doby nowożytnej na Śląsku w: Dum, pałac a zamek w hmotne kulture Slezska. Dom, palac i zamek w kulturze materialnej Śląska*, red. D. Pindur, Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Czeski Cieszyn 2018, s. 118-121.

¹⁵ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 52.

¹⁶ Ibidem, k. 53.

¹⁷ Grodetur (fr. *gros de Tours*) – barwna tkanina o średniej grubości.

¹⁸ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 52.

¹⁹ Bruszlak – rodzaj kamizelki w stroju zarówno kobiecym, jak i męskim.

²⁰ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 54.

komponowano pełny strój na maskaradę. Wśród pojedynczo przechowywanych rzeczy „na maskary” w inwentarzach ubiorów królowały tak zwane domina, czyli charakterystyczne długie płaszcze z kapturami zakładane w czasie zabaw²¹. Ubiór ten wzorowany był na strojach noszonych w trakcie weneckich karnawałów – przebrani dodatkowo uzupełniali go o osobliwe kapelusze i maski²². Domina były w tym okresie powszechnie wykorzystywane jako podstawowy strój na maskarady na różnych dworach europejskich, traktowano je bowiem jako ubiór najbardziej uniwersalny, do którego można było dopasować różne inne elementy przebrania w zależności od potrzeb i upodobań²³. Nie inaczej praktykowano w Dreźnie, a następnie także w samej Rzeczypospolitej²⁴. Zgodnie z zachowanymi relacjami w trakcie balu maskowego wydanego z okazji koronacji Augusta III król i królowa zainaugurowali zabawę ubrani właśnie w „domino koloru różowego”, w którym przystąpili do pierwszego tańca²⁵. W czasach saskich na magnackich dworach prywatnych domina stały się strojem niezwykle popularnym, o czym świadczą zachowane inwentarze majątkowe. Różnorodne domina wspominano w obszernym wykazie rzeczy „na maskary” z 1754 roku, który oddawał stan posiadania dworu radziwiłłowskiego w Białej. Jak wynika z rejestru, w garderobie rezydencji białskiej znajdowała się cała pokaźna kolekcja domin karnawałowych. Wśród nich były egzemplarze „z czapeczką i kompaną aksamitną ponsową”²⁶, a także dwa domina z różowej kitajki, uzupełniane o jedno domino w kolorze czarnym. Zestaw dopełniały cztery jednakowe domina karmazynowe, zdobione srebrną kompanką²⁷. Dodatkowo wyszczególniono jeszcze domina „słomiane z kapturami”, trzy domina kitajkowe (różowe, zielone i żółte) oraz kilka aksamitnych. Część z nich posiadała dopasowane kaptury. W innym rejestrze rezydencji białskiej z tego samego okresu²⁸ wyszczególniono jeszcze domina wzbogacone czapkami z zielonej kitajki, wykonanymi „na klejonym papierze”. We wspomnianym wykazie wspomniano też dopasowany do jednego domina „strój białogłowski akomodowany sznurami i koronkami czarnymi”²⁹. Aż 4 różne domina na maskarady miała też wśród swej garderoby wojewodzianka podolska Antonina Rzewuska (późniejsza Małachowska)³⁰. W rejestrze jej ślubnej wyprawy, sporządzonym w 1765 roku, wzmiankowano domino białe ze spódnicą i błękitnymi girlandami, różowe domino z fartuchem, koloretką³¹ i mankietami, domino z błękitną spódnicą z „mantynny”³². Ostatnie wzmiankowane w rejestrze domino, wykonane z różowej materii było – jak podkreślono – wzorowane bezpośrednio na modzie

²¹ AGAD, AR, dz. XXVI, rkps 429, s. 1.

²² A. Ribeiro, *The Dress Worn at Masquerades in England, 1730 to 1790, and its relation to Fancy Dress in Portraiture*, Garland Pub, New York 1984, s. 33-39.

²³ Zob. M. Kobza, op. cit., s. 265-293; E. Hackspiel-Mikosch, *Festivities at Court: Places of Vestimentary Luxury and Royal Performance*, „Luxury History, Culture, Consumption”, 3/2016, nr 1-2, s. 47-61.

²⁴ Marx B., *Disziplinierte Räume. Die visuelle Formierung Dresdens unter König August dem Starken*, w: *Das Sichtbare und das Unsichtbare der Macht: institutionelle Prozesse in Antike, Mittelalter und Neuzeit*, red. G. Melville, Cologne–Weimar–Vienna, 2005, s. 177-206.

²⁵ Biblioteka Kórnicka PAN [dalej BK], rkps 1577, „Gazeta z Warszawy”, 20 I 1735, k. 37.

²⁶ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 52.

²⁷ Ibidem, k. 53.

²⁸ AGAD, AR, dz. XXVI, rkps 429, s. 1.

²⁹ Ibidem.

³⁰ CPAH Lwów, fond 181, op. 2, spr. 372, k. 6v.

³¹ Koloretka – rodzaj cienkiego kołnierzyka ozdabianego koronką lub haftem.

³² Mantyna (wł. *mantino*) – rodzaj jedwabnej tkaniny.

francuskiej. Oprócz dopasowanej spódnicy, strój uzupełniały kitajkowy kaftanik, paryskie girlandy, kapelusik oraz kokarda na szyję³³. Pokażny wykaz garderoby maszkaradnej, na którą w większości składały się różnokolorowe domina, miała też w swej garderobie Anna Luiza z Mycielskich Radziwiłłowa (zm. 1771), wdowa po wojewodzie wileńskim Michale Kazimierzu Radziwiłł (zm. 1744)³⁴. W spisie jej majątku ruchomego, sporządzonym w 1770 roku, wykazano różnorodne elementy odzieży, sklasyfikowane jako „maski”. Co interesujące, inwentarz został sporządzony w Dreźnie, a ujęte w nim mobilia rozdzielano na te, które zostały pozyskane na miejscu oraz pozostałe – „z Polski przywiezione”. Wśród odzieży maszkaradnej przywiezionej z Rzeczypospolitej większość – bo aż sześć par („damskie i kawalerskie”) – stanowiły właśnie domina – w kolorach różowym, białym, czarnym i kaczorowym³⁵. Każde z nich było dodatkowo szamerowane kitajką lub gazą. Wykaz uzupełniała jedna salopa³⁶ z rękawkami. Dopełnieniem strojów było dwanaście par pończoch „ogrodniczych”³⁷, osiem par pończoch „tyrolskich” i jedna para pończoch „hiszpańskich”, a także dwie kamizelki i spodnie – także w typie hiszpańskim³⁸.

Wykazy odzieży przeznaczonej na bale maskowe uzupełniały suknie (tzw. „maskowe”)³⁹. Stanowiły one – podobnie jak domina – podstawowy rodzaj ubioru wykorzystywany w trakcie maskarad. Pokażny wykaz sukien tzw. maskowych miał w swym posiadaniu wojewoda wileński Karol Stanisław Radziwiłł zw. „Panie Kochanku” (zm. 1790). W spisie jego majątku z 1764 roku ujęto nie jeden, ale kilka sepetów zawierających wyłącznie „ubioru maskowe”⁴⁰. Znajdowały się wśród nich suknie węgierskie i holenderskie, uszyte z aksamitu, mory⁴¹, kitajki oraz grodeturu. W przypadku wspomnianej wyżej Anny Luizy z Mycielskich suknie na maskarady znajdują się w jej spisie rzeczy nabytych w Dreźnie. Dla Anny Luizy w Saksonii zakupiono cztery stroje maszkaradne, z czego dwa – w typie angielskim w kolorach białym i czarnym. Owa „maska angielska” składała się z sukni z ogonem, kamizelki, płaszcza i strojnego kapelusza. Dodatkowo zestaw uzupełniały dwa dopasowane nakrycia

³³ CPAH Lwów, fond 181, op. 2, spr. 372, k. 6v.

³⁴ AGAD, AR, dz. XXVI, sygn. 572, s. 20.

³⁵ Kolorem kaczorowym określano odzież barwioną na ciemny, szarobrunatny kolor.

³⁶ Salopy obszernie charakteryzował Jędrzej Kitowicz, pisząc: „Wśród panowania Augusta III ukazały się salopy na dwóch Francuzkach w Warszawie, Bersouville zwanych, z których się najprzód śmiano, jako stroju dziwackiego, mere do płaszcza z kapturem bernardyńskim podobnego; lecz powoli oko nabrało gustu do tego, co mu się pierwszy raz śmiesznym zdawało. Nie wyszło pół roku czasu, a już połowa dystyngwowańszej płci białej przykryła się salopami. Salopy pierwsze były z samej kitajki czarnej, niczym nie podszyte. Potem nastąpiły podszywane rozmaitym futrem lub kitajką, albo atlasem czerwonym, na wacie jedwabnej dla ciepła; oprócz zaś tego podszywania rozróżniły się jeszcze i tym od pierwszych salop, że tamte były do kolan krótkie, terazniejsze zaś zostały niemal po pięty długie”, J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego, s. 318.

³⁷ Elementy przebrania pozwalającego stylizować się na ludność wiejską były szczególnie użyteczne podczas zabaw w tzw. „Gospodarstwo”. Zob. K. Łopatecki, *Nowożytna zabawa w Gospodarstwo a współczesne gry fabularne*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 26/2015, s. 115-129.

³⁸ AGAD, AR, dz. XXVI, sygn. 572, s. 20.

³⁹ Por. A. Ribeiro, op.cit.

⁴⁰ AGAD, AR, dz. XXXV, rkps 266.

⁴¹ Mora – rodzaj jedwabnej tkaniny, o charakterystycznym splocie przypominającym słoje drzewa, zob. B. Ostrówka, *Tkaniny zabytkowe w zbiorach Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 88/2007, s. 201.

głowy – duży biały „kapelusz do domina” z włoskimi kwiatami oraz drugi – również biały – „kapelusz z girlandami i piórami”⁴².

Suknie i domina uzupełniały liczne pojedyncze elementy strojów „maszkowych” – w tym przede wszystkim spodnie, kamizele, kapelusze i maski do zakrywania twarzy⁴³. Rzeczy te były zazwyczaj przechowywane razem w pojemnych, przeznaczonych dla nich kufrach. W majątku Hieronima Floriana Radziwiłła dodatkowych elementów mających uzupełniać strój na maskarady ich tak wiele, że dla porządku dodatkowo sporządzono osobny wykaz obejmujący wyłącznie tego rodzaju odzież. Kolekcję strojów magnata uzupełniały dodatki różnego typu⁴⁴. W wykazie dominowały kamizelki stylizowane tak, by dopełniać konkretne przebrania. Jedną z nich, określona jako „kamizelka do maszek”, wykonana była z popielatego aksamitu „niestrzyżonego [...] kompanką złotą szamerowana, aksamitem pąsowym obłożona, kitajką białą i różową podszyta”⁴⁵. Inna, tzw. „szwajcarska”, miała „z lamy różowej rękawy aksamitne czarne, galony po rękawach złote i srebrne”, a dodatkowo była „płótnem w plecach i kitajką różową podszyta”⁴⁶. Zestaw uzupełniały liczne kamizelki grodeturowe (złote, zielone, czarne), wykazane jednak bez przyporządkowania do jakiegoś konkretnego przebrania. Wśród elementów stroju kobiecego wzmiankowano „fartuszek lamy srebrnej z kompaną złotą”⁴⁷ oraz drugi „fartuszek muślinowy biały z koronką”. W wykazie znajdowały się też elementy przebrania inspirowane modą orientalną, w tym muślinowe zwoje tureckie do ozdoby głowy, stylizowane „czapki tureckie” oraz „koszula turecka ze złotem”⁴⁸. W karnawałowych przebraniach z rozmysłem wykorzystywano palatynki⁴⁹, które zdobione były charakterystycznymi strojnymi mankietami i do których dopasowywano wybujałe, wystawne kornety⁵⁰. Wykaz dopełniały odzienia „rąbkowe” – szczególnie koszule, kołnierze i rękawki. Równie wiele dodatkowych elementów składających się na stroje „maskowe” miał w swym majątku w Nieświeżu wojewoda wileński Karol Stanisław Radziwiłł zw. „Panie Kochanku”⁵¹. Warto wspomnieć ujęte w spisie z 1764 roku maszkaradne aksamitne pludry (pąsowe i czarne) oraz liczne ozdobne kamizelki⁵².

Bardzo popularne było zdobienie strojów na maskarady strusimi piórami. Na dwór marszałka koronnego Józefa Karola (zm. 1702) i Teofili Ludwiki (zm. 1709) Lubomirskich zamawiano w okresie karnawału „pióra strusie czarne”, za które płacono po 23 złote polskie⁵³. W rejestrach majątkowych dworu ich syna – Aleksandra Dominika (zm. 1720) – także uwzględniano zakup „piór strusich”, które kupiono z przeznaczeniem na ozdobę

⁴² AGAD, AR, dz. XXVI, sygn. 572, s. 20.

⁴³ Nie była to wyłącznie polska specyfika: F.J. Fielden, *Court Masquerades in Sweden in the Seventeenth Century*, „The Modern Language Review”, 16/1921, nr 1, s. 47-58.

⁴⁴ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 52. W inwentarzu wspomniano jedynie o istnieniu takiego rejestru.

⁴⁵ Ibidem, k 53.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Palatynki (fr. *palatine*), rodzaj odzieży wierzchniej, popularnej we Francji już pod koniec XVII wieku. W Rzeczypospolitej w mniej wybujałych formach pojawiły się też w modzie codziennej na początku osiemnastego stulecia.

⁵⁰ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 52

⁵¹ AGAD, AR, dz. XXXV, rkps 266.

⁵² Ibidem.

⁵³ Archiwum Narodowe w Krakowie, [dalej ANKr], Archiwum Sanguszków [dalej ASang] 261, s. 9.

karnawałowych strojów dworskich paziów. Wystrojenie jednego pazia w ptasie pióra kosztowało mocodawcę trzy talary⁵⁴. Rzeczy na maskarady jeszcze obszerniej zdobione piórami zinwentaryzowano w wykazie wyprawy ślubnej wojewodzianki podolskiej Antoniny Rzewuskiej z 1765 roku. W spisie osobno wyszczególniono rzeczy określone jako „maskary”, wśród których znajdowały się przeróżne suknie – często bogato zdobione – a także inne elementy garderoby wykorzystywane w trakcie dworskich zabaw. W wykazie znajdował się strój chiński, złożony ze spódnicy z falbanami oraz gorsetu „z wielkimi rękawami”, wzbogacanych aplikacjami z dużych pereł francuskich i błękitnych wstążek⁵⁵. Osobliwym wyróżnikiem wspomnianego stroju był właśnie „fartuszek z piór strusich białych, błękitnych i czarnych, w którym piór dwadzieścia i dwie”⁵⁶. Wykończenie kreacji stanowił strojny „baldachimek na głowę”.

Magnatki z rozmysłem dobierały też do strojów na maskarady odpowiednie kapelusze i inne strojne nakrycia głowy. Elementy te również często zdobiono piórami, co dodatkowo miało podkreślać wyszukany charakter przebrania. Liczne czapeczki z doczepianymi piórami wynotowano w wykazie radziwiłłowskich rzeczy „na maskary” sporządzonym w 1754 roku⁵⁷. Wspomniana wcześniej wojewodzianka podolska Antonina Rzewuska miała w swej garderobie kilka rodzajów nakrycia głowy ozdobianych piórami. Pierwszym był seledczyk wykonany z różowych piór i zdobiony kitką⁵⁸. Oprócz niego, osobno zinwentaryzowano jeszcze po dwa białe i dwa czarne pióra strusie „na głowę do mask” oraz „kitę z piór strusich do mask”⁵⁹. Wykaz uzupełniał kapelusz „blondynowy do mask biały z kwiatkami różowymi włoskimi i perełkami prostymi” przeznaczony do zakładania w trakcie maskarady⁶⁰. Pośród nakryć głów nadających się „na maskary” odnotowywano też stylizowane czapki i kapelusze. „Czapki tureckie karmazynowe” oraz „kapelusz popielaty do białogłowskiego stroju” znalazły się wśród wykazu przebrań zdeponowanych w rezydencji w Białej⁶¹. Dodatkowo listę przedmiotów „na maskary” dopełniały zestawy peruk⁶². W okresie karnawału 1713 roku dla Dominika Aleksandra Lubomirskiego zamówiono dwie blond peruki za 43 czerwone złote⁶³. Specjalne „wielkie peruki” odnotowano też 1754 roku w inwentarzu radziwiłłowskim, umieszczając je wśród rzeczy „na maskary”⁶⁴. W innym rejestrze, zawierającym rzeczy przechowywane w rezydencji Radziwiłłów w Białej, wskazano przeznaczoną „na maskary „perukę z włosów czelężych”⁶⁵. Dbano też o odpowiednie upięcie włosów, stąd też w inwentarzach odnotowywano przedmioty do tego służące. „Żelazko do fryzowania włosów

⁵⁴ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, rkps 164, s. 22.

⁵⁵ CPAH Lwów, fond 181, op. 2, spr. 372, k. 6v.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ AGAD, AR, dz. XXVI, rkps 429, s. 1.

⁵⁸ CPAH Lwów, fond 181, op. 2, spr. 372, k. 6v.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 53.

⁶² Zob. K. Niemira, *Sklep Chaudoirów. Przyczynek do badań nad warszawskim rynkiem wyrobów luksusowych w wieku XVIII*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 70/2022, nr 1, s. 35-49.

⁶³ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, rkps 164, s. 25.

⁶⁴ AGAD, AR, dz. XXVI, rkps 429, s. 1.

⁶⁵ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 54.

stalowe” odnotowano w inwentarzu starościny oświęcimskiej Anny Teofili z Rosnowskich Małachowskiej z 1742 roku⁶⁶.

Strój uzupełniały ozdobne „maszki”, „maski” i „maszkarki” zakładane na twarz⁶⁷. Katarzyna Scholastyka z Sapiechów Branicka (zm. 1720), zamawiając na dwór w Białymstoku różnorodne materiały i elementy odzieży u królewieckiego kupca, kazała dla siebie sprowadzić zestaw, w skład którego wchodziły „masques noir”⁶⁸, wycenione na nieco ponad trzy złote polskie. Balowe, wysadzane kryształami maski miała w swej garderobie ordynatowa zamojska Teresa z Potockich Zamoyska (zm. 1713)⁶⁹, zaś „czarną aksamitną” maskę odnotowano w inwentarzu Teodory z Woronieckich Ciecierskiej (zm. 1794), stolnikowej drohobyckiej⁷⁰. Wśród rzeczy przechowywanych na dworze radziwiłłowskim w Białej w połowie wieku XVIII także wyszczególniono „maszki do twarzy, w różnym gatunku”, zarówno stare, jak i nowe⁷¹. W wykazie przedmiotów znajdujących się w kufrach radziwiłłowskiej rezydencji odnotowano ponadto „masek męskich sztuk 12” oraz „masek białogłowskich sztuk 12”⁷². Wśród dodatków do karnawałowych strojów kobiecych oprócz masek wzmiankowano też wachlarze. Nieco ponad 3 złote polskie wydano na „wachlarz i maszkarkę” zakupione na zlecenie kasztelana krakowskiego Hieronima Augustyna Lubomirskiego (zm. 1706) i jego żony Konstancji z Bokumów (zm. 1708) dla jednej z ich córek⁷³. W związku z tym, że skompletowanie odpowiedniego stroju pochłaniało sporo czasu, uczestnicy zabawy zwykle byli zobligowani do przywiezienia ze sobą stroju, w którym zamierzali wystąpić. Własne stroje karnawałowe zabierano więc z sobą na różne przyjęcia organizowane w rezydencjach magnackich. Oddając się zabawie, nie pilnowano jednak specjalnie tego, by przebranie zachować w nienaruszonym stanie. Powodowało to – często wzmiankowane w inwentarzach – braki w garderobie, które ujawniały się najczęściej dopiero podczas periodycznej inwentaryzacji. Spisując stan szaf i kufrów w rezydencji Radziwiłłów w Białej, odkryto na przykład, że w zestawie strojów na maskarady powinno być „czapczek białogłowskich aksamitnych: pąsowa jedna, druga lamowa, jedna z kompaną złotą, a druga ze srebrną”, jednakże „zgięły te, co [były] w Maciejowie u J. Pani wojewodziny czernichowskiej”⁷⁴ podczas zapust⁷⁵.

⁶⁶ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [dalej BOss], rkps 11842/III, s. 216.

⁶⁷ Szerzej o popularności zakładania masek w okresie karnawału A.I. Alter, *Masked and Unmasked at the Opera Balls: Parisian women celebrate carnival*, w: *Masquerade and Identities: Essays on gender, sexuality and marginality*, red. E. Tseelon, Routledge, London–New York 2001, s. 135-152.

⁶⁸ ANKr I, Zbiór Zygmunta Glogera, rkps 678, s. 345.

⁶⁹ B. Popiołek, *Szlachecki dwór kobiecy w świetle raptularzy domowych i rejestrów majątkowych z początku XVIII wieku na przykładzie dworu Teresy z Potockich Zamoyskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 69/2021, nr 4, s. 487.

⁷⁰ AGAD, Archiwum Woronieckich, nr 221, s. 18. W inwentarzach z końca XVIII wieku wspomina się też „maszki” kupowane dla dworskiej służby. Na dworze Izabeli z Poniatowskich Branickiej wśród rejestrów wydatków wspomniano między innymi zakup „maszki” dla Panny Bacciarelli; AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, rkps 2, s. 20. Innym zaś razem, dla tej samej panny, za 32 złote polskie kupiono „pąsowy szalon”, czyli jedwab (od fr. miasta Châlons) na „maszkę”, ibidem, s. 36.

⁷¹ AGAD, AR, dz. XXVI, rkps 429, s. 1.

⁷² AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 54.

⁷³ Archiwum Państwowe w Rzeszowie [dalej ARz], Archiwum Lubomirskich [dalej AL], rkps 117, s. 13.

⁷⁴ Antonina Beydo-Rzewuska (zm. 1780), żona Piotra Michała Miączyńskiego (zm. 1776), kasztelana chełmskiego, a następnie wojewody czernichowskiego. Główna rezydencja Miączyńskich znajdowała się w Maciejowie.

⁷⁵ AGAD, AR, dz. VII, rkps 492, k. 53.

4. Organizacja maskarad

Same inwentarze majątkowe, choć są cennym źródłem wiedzy dotyczącym specyfiki i różnorodności posiadanych strojów balowych, niewiele jednak mówią o samych kosztach pozyskania niezbędnych przedmiotów⁷⁶. Określenie ilości funduszy, jakie należało przeznaczyć na stroje i przedmioty do dworskich zabaw, umożliwiając dopiero dworskie rachunki, w których odnotowywano tego rodzaju koszty. Tym cenniejsze są więc materiały źródłowe, które rzucają nieco światła na to zagadnienie. Dla przykładu, na dworze Teofili Ludwiki z Zasławskich-Ostrogskich i marszałka wielkiego koronnego Józefa Karola Lubomirskiego co roku bardzo hucznie obchodzono karnawał⁷⁷. W wykazie wydatków poniesionych z majątku niepołomickiego, sporządzonych w okresie karnawału, wykazano szereg towarów zamawianych na potrzeby organizacji dworskich uroczystości. Pokazną część stanowiły zamówienia różnego typu materiałów mających służyć do przygotowania karnawałowych strojów. W tym celu zamówiono „płótna czarnego łocki 50 na maskary” za 18 złotych polskich oraz 72 łockie czarnej krepy za 160 złotych polskich, oraz 40 łocki gazy na maskary, za kwotę 120 złotych polskich⁷⁸. Na dworze syna Teofili Ludwiki i Józefa Karola, Dominika Aleksandra Lubomirskiego, na rzeczach „na maskary” także nie oszczędzano. W wykazie wydatków jego dworu ujęte zostały wszystkie towary, które kupiono „do roboty maskarad”⁷⁹. Przygotowując się do dworskich zabaw, zakupiono zapas koralowej sagety⁸⁰, za której 16 łocki zapłacono 432 złote polskie⁸¹. Wykaz obejmował też jedwab za 5 talarów, czarne płótno za 2 talary, 6 łocki czarnej kitajki za 34 talary, czarne małe guziczki za 1 talara, 22 łockie czarnych wstążek za 18 talarów, glancowane płótno za 1 talara, 2 łockie niespecyfikowanego bliżej sukna za 36 talarów, 12 łocki koronek za 24 talary. Dodatkowo należało opłacić usługi krawcy, który z tego wszystkiego miał uszyć „stroje maskarady”. Na dworze Aleksandra Dominika Lubomirskiego rzemieślnikowi za taką usługę wypłacono 36 złotych polskich⁸². Innym zaś razem wydano 38 talarów jako wynagrodzenie za wykonanie dwóch pełnych maskarad⁸³.

Organizując uroczystości karnawałowe należało też zabezpieczyć fundusze na opłacenie dworskiej służby, która w różnoraki sposób była angażowana w realizację uroczystości. W stosunku do wydatków na balowe stroje i kuchnię nie były to jednak sumy wysokie. Za usługi „skrzypkom wiejskim, co przy maskarach tym co się za chłopów poubierali” na dworze Teofili Ludwiki i Józefa Karola Lubomirskich zapłacono zaledwie 3 złote polskie⁸⁴. Dużo drożej na dworze Lubomirskich wyceniono usługi lokaja, który posługiwał im „przy maskarach”. Jego pracę wynagrodzono kwotą 60 złotych polskich za jedno przyjęcie.

⁷⁶ Por. E. Kowicka, *Obraz rynku towarów luksusowych w Warszawie połowy XVIII wieku w korespondencji magnackiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 40/1992, nr 1, s. 44-46.

⁷⁷ A. Penkała-Jastrzębska, *Przyczynek do badań nad funkcjonowaniem prywatnych dworów magnackich w Rzeczypospolitej przełomu XVII i XVIII wieku na przykładzie dworu Teofili Ludwiki z Zasławskich Ostrogskich 1 voto Wiśniowieckiej, 2 voto Lubomirskiej*, „Res Historica”, 2024, nr 57, s. 847-868.

⁷⁸ ANKrI, ASang 261, s. 9.

⁷⁹ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, rkps 164, s. 29.

⁸⁰ Sageta; sajeta (fr. *sayette*) – cienka wełniana tkanina.

⁸¹ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, rkps 164, s. 24.

⁸² Ibidem, s. 25.

⁸³ Ibidem, s. 29.

⁸⁴ ANKrI, ASang 261, s. 9.

Organizacja karnawału nie mogła też odbyć się bez muzyki. Na dworze Teofili Ludwiki i Józefa Karola Lubomirskich zaangażowanie dworskiej kapeli do przygrywania podczas balu karnawałowego wyceniono na 136 złotych polskich. Dominik Aleksander Lubomirski (zm. 1720), pomimo że utrzymywał na dworze prywatną kapelę, w okresie karnawału nie szczędził jeszcze dodatkowych środków na najęcie muzyków. W lutym 1713 roku w rejestrze dworskich wydatków dodatkowo odnotowano opłacenie osobnej karnawałowej „kapeli zaciągniętej z rozkazu księcia JM Dobrodzieja”, co kosztować go miało 200 złotych polskich⁸⁵. O uczestnictwie muzyków w trakcie dworskich zabaw wspominał też diariusz Karola Stanisława Radziwiłła, gdzie w styczniu 1700 roku zapisano: „po zapustach wesoło przy muzykach, tańcach i różnych maszkaradach zakończonych goście się rozjechali”⁸⁶.

5. Podsumowanie

Wykorzystanie obszernego, a przy tym różnorodnego materiału źródłowego, obejmującego gazety rękopiśmienne, korespondencję, inwentarze majątkowe, rejestry wydatków dworskich z czasów saskich, pozwala ukazać fenomen, jakim bale maskowe stały się dla przedstawicieli magnaterii i szlachty. W czasach saskich maskarady na stałe wpisały się w rytm życia politycznego i kulturowego. Wzorce płynące z dworów europejskich starano się przenieść na dwory prywatne – traktując bale maskowe jako okazję do nieformalnych rozmów i spotkań, którym sprzyjała pewna anonimowość, jaką dawały zakładane na balach maski i przebrania. Konwencja zabawy połączona z przyjmowaniem niecodziennych ról pozwalała wyswobodzić się ze świata dworskich konwenansów – z czego chętnie korzystano. Obecność króla – aktywnego uczestnika zabawy, nie tylko podnosiła rangę wydarzenia, ale też zachęcała do podejmowania nieformalnych rozmów i przypominania się w prywatnych interesach. Analiza zachowanych materiałów źródłowych wskazuje, że wśród form strojów wykorzystywanych w trakcie balów maskowych dominowały wzory dobrze znane już na dworach zachodnich. Z powodzeniem wykorzystywano więc różnokolorowe domina, kapelusze, suknie balowe i maski na twarz. Część elementów kupowano w wersji gotowej, inne szyto na indywidualne zamówienie, dostosowując je do prywatnych gustów i upodobań. „Maszkarary” czy „maskarady” w osiemnastym stuleciu wpisały się na stałe w rytm funkcjonowania magnaterii, a wzorce zaobserwowane na królewskim dworze znalazły podatny grunt na prywatnych dworach magnackich. W efekcie zachowany materiał źródłowy pozwala ukazać szeroki kontekst magnackich maskarad, zarówno w aspekcie historii kultury materialnej, jak i przemian obyczajowych i kulturowych, a także badań z zakresu standardu życia na dworach magnackich w czasach saskich.

Autorstwo: Pełne autorstwo pracy Anna Penkała-Jastrzębska

Finansowanie badań: Niniejsza publikacja jest finansowana przez Narodowe Centrum Nauki w ramach realizacji grantu badawczego nr rej. 2025/58/E/HS3/00106 pt. Ordynacja ostrogska w rękach książąt Sanguszków. Konstrukcja sieci poparcia politycznego, relacji społecznych i magnackich wpływów w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVIII wieku.

Oświadczenie właściwej komisji etycznej: Nie dotyczy

Oświadczenie o dostępności danych: repozytorium RepOD

Konflikt interesów: Nie dotyczy

⁸⁵ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, rkps 164, s. 22.

⁸⁶ AGAD, AR, dz. VI, II-79, k. 37v.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych:
Archiwum Branickich z Białegostoku, rkps 2.
Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, rkps 164.
Archiwum Radziwiłłów
dz. VI, sygn. II-79
dz. VII, sygn. 492
dz. XXVI, sygn. 429, 572
dz. XXIX, sygn. 29
dz. XXXV, sygn. 266.
Archiwum Woronieckich: rkps 221.
Archiwum Narodowe w Krakowie
Zbiór Zygmunta Glogera: rkps 678
Archiwum Sanguszków: rkps 261.
Archiwum Państwowe w Rzeszowie: Archiwum Lubomirskich, rkps 117.
Biblioteka Kórnicka PAN: rkps 1577.
Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: rkps 11842/III.
Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie fond 181, op. 2, spr. 372.

Edycje źródeł

Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego.

Opracowania

Alter A.I., *Masked and Unmasked at the Opera Balls: Parisian women celebrate carnival*, w: *Masquerade and Identities: Essays on gender, sexuality and marginality*, red. E. Tseelon, Routledge, London–New York 2001, s. 135-152.
Anisimov E.V., *The Question of Women in Power in the Eighteenth Century*, w: *Word and Image in Russian History: Essays in Honor of Gary Marker*, red. M. di Salvo, D.H. Kaiser, V.A. Kivelson, Academic Studies Press, Boston 2015, s. 191-205.
Bełkot A., *Karnawalizacja jako pojęcie ludyczne*, „Homo communicativus”, 2/2008, nr 4, s. 45-57.
Castle T., *Masquerade and Civilization: The Carnavalesque in Eighteenth-Century English Culture and Fiction*, Stanford University Press, Stanford 1986.
Craft-Fairchild C., *Masquerade and Gender: Disguise and Female Identity in Eighteenth-Century Fictions by Women*, Penn State University Press, Pennsylvania 1993.
Dudała H., *Testamenty oraz pośmiertne spisy mienia jako źródła do badań nad kulturą materialną i umysłową duchowieństwa doby nowożytnej na Śląsku*, w: *Dum, pałac a zamek w hmotnej kulturze Śląska. Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska*, red. D. Pindur, Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Czeski Cieszyn 2018, s. 118-121.
Ewert U.C., Hirschbiegel J., *Nur Verschwendung? Zur sozialen Funktion der demonstrativen Zurschaustellung höfischen Güterverbrauchs*, w: *Luxus und Integration. Materielle Hofkultur Westeuropas vom 12. bis 18. Jahrhundert*, red. W. Paravicini, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Munich 2010, s. 105-121.
Fielden F.J., *Court Masquerades in Sweden in the Seventeenth Century*, „The Modern Language Review”, 16/1921, nr 1, s. 47-58.
Hackspiel-Mikosch E., *Festivities at Court: Places of Vestimentary Luxury and Royal Performance*, „Luxury History, Culture, Consumption”, 3/2016, nr 1-2, s. 47-61.

- Judkowiak B., *Uwagi nad teatrem i teatromanią w życiu dworów magnackich czasów saskich*, w: *Dwory magnackie w XVIII wieku*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Ročko, DiG, Warszawa 2005, s. 99-110.
- Kobza M., *The Habit of Habits: Material Culture and the Eighteenth-Century London Masquerade*, "Studies in Eighteenth-Century Culture", 50/2021, s. 265-293.
- Kowecka E., *Obraz rynku towarów luksusowych w Warszawie połowy XVIII wieku w korespondencji magnackiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 40/1992, nr 1, s. 41-46.
- Lewański J., *Świadkowie i świadectwa opery Władysławowskiej*, w: *Opera w dawnej Polsce na dworze Władysława IV i królów saskich. Studia i materiały*, red. J. Lewański, Ossolineum, Wrocław 1973.
- Łopatecki K., *Nowożytna zabawa w Gospodarstwo a współczesne gry fabularne*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 26/2015, s. 115-129.
- Mamone S., Testaverde A.M., *Court Culture and Pageantry of the 'Spanish Nation' in Florence*, „Bulletin of Spanish Visual Studies”, 3/2019, nr 2, s. 255-266.
- Marx B., *Disziplinierte Räume. Die visuelle Formierung Dresdens unter König August dem Starken*, w: *Das Sichtbare und das Unsichtbare der Macht: institutionelle Prozesse in Antike, Mittelalter und Neuzeit*, red. G. Melville, Böhlau Köln, Cologne–Weimar–Vienna 2005, s. 177-206.
- Niemira K., *Sklep Chaudoirów. Przyczynek do badań nad warszawskim rynkiem wyrobów luksusowych w wieku XVIII*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 70/2022, nr 1, s. 35-49.
- Ostrówka B., *Tkaniny zabytkowe w zbiorach Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2007, nr 88, s. 145-209.
- Penkała-Jastrzębska A., *Przyczynek do badań nad funkcjonowaniem prywatnych dworów magnackich w Rzeczypospolitej przełomu XVII i XVIII wieku na przykładzie dworu Teofili Ludwika z Zasławskich Ostrogskich 1 voto Wiśniowieckiej, 2 voto Lubomirskiej*, „Res Historica”, 2024, nr 57, s. 847-868.
- Popiołek B., *Szlachecki dwór kobiecy w świetle raptularzy domowych i rejestrów majątkowych z początku XVIII wieku na przykładzie dworu Teresy z Potockich Zamoyskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 69/2021, nr 4, s. 477-496.
- Ribeiro A., *The Dress Worn at Masquerades in England, 1730 to 1790, and its relation to Fancy Dress in Portraiture*, Garland Pub, New York 1984.
- Rosasco B., *Masquerade and Enigma at the Court of Louis XIV*, „Art Journal”, 48/1989, nr 2, s. 144-149.